

ANDALUSIYA TARIXIGA OID MANBALAR TAHLILI

Xolmatov Shukurillo Ziyovidin o'g'li

Farg'ona davlat universiteti Tarix fakulteti magistranti

Annotasiya:

Mazkur maqolada Andalusiya tarixiga oid manbalar haqida ma'lumotlar beradi. Manbalarning turlari va ularni o'rganish bo'yicha qismlarga ajratilishi haqida so'z boradi.

Kalit so'z va iboralar: Andalusiya, Qurtoba, Al-Husayniyning "Qudatu Qudobas", Jobir ibn Hayyon, Ahmad ar-Roziy, Ispaniya, "Cronica del Moro Rasis", Ibnu'l-Qutiyya (vaf. 977), "Tarixu iftitohi'l-Andalus", "Ahborun majmua".

Mavzuga doir manbalarni 4 qismda ajratish mumkin:

Islom tarixi;

Andalusiya tarixi;

Tarjimai hol (Taboqat va Tarjima) asarlari; Geografiya va Sayohat kitoblari.

Islom olamida IX asrdan boshlab umumiy islom tarixiga oid ko'plab asarlar yozila boshlandi. Bu ishlar odatda saodat asridan to muallif yashagan davrgacha bo'lgan islom olamida sodir bo'lgan voqealarni ko'rib chiqadilar. Bu ishlar ularning ko'pchiligi Andalusiya tarixi haqida ma'lumot beradi. Biroq bu asarlarda sharqda tashkil etilgan musulmon davlatlari, xususan Umaviylar va Abbosiylar haqida batafsil ma'lumotlar berilgan bo'lsa-da, Andalusiyaga oid ma'lumotlar juda kam. Bundan tashqari, umumiy islom tarixiga oid asarlarda ko'proq Andalusiyaning zabt etilishi va Andalusiyaning siyosiy tarixiga oid mavzular yoritilgan.

Andalusiya tarixiga oid islomiy-tarixiy asarlar ichida Ibn Qutaybaning "Kitob al-maorif'i", Balazuriyning "Futuhu'l-buldon", Tabariyning "Tarixu'l Umom va'l-Muluk", Ibnu'l-Javziyning "al-Muntazamiy", Abu'l-Fidoning "al-Muhtasar fi Tarixi'l-Bashar'iy" va Ibnu'l-Asirning "al-Komil fi't Tarix" va Ibn Kasirning "al-Bidoya va'n-Nihoya" kabi asarlar asosiylari hisoblanadi.

Andalusiya va Qurtoba haqida eng boy ma'lumotlarga ega manbalar Andalusiya tarixchilari tomonidan yozilgan Andalusiya tarixidir. Bu asarlarda Andalusiya o'zining siyosiy, ma'muriy va ijtimoiy-madaniy jihatlari bilan batafsil muhokama qilinadi. Boshqa tomondan, X asrdan boshlab yozilgan bu asarlar mintaqa tarixchilari tomonidan yozilgani bilan alohida ahamiyatga ega Ibnu'l-Qutiyyaning "Tarixu Iftitohi'l-Andalus" asari Andalusiyaning zabt etilishi haqidadir.

Al-Husayniyning “Qudatu Qudobas” XIII yuz yilda Andalusiya tarixining birinchi manbalaridan biri bo‘lib, Qurtoba hodisalarini eslatib o‘tadi.

Islom olamida Fanlar tasnifi qachon boshlangani aniq ma‘lum emas. Biroq, taxminlarga ko‘ra, bu hijriy ikkinchi asrga to‘g‘ri keladi. Ilmlarning birinchi tasnifchisi Jobir ibn Hayyon (vaf. 810) deb taxmin qilinadi. Jobirning fikricha, ilmlar diniy va dunyoviy bo‘lishi kerak. Kimyo va ba‘zi san‘atlar dunyoviy ilmlardadir, ruhiy fanlar diniy fanlarga kiradi. Ibn Hazm fikricha, aqliy ilmlar to‘rt yo‘l bilan olinadi. Shulardan birinchidan, “butun qismdan kata”, “yagona jism bir vaqtning o‘zida turli joylarda uchramaydi” degani insonning tabiati ongning aniq birinchi bilimidir. Bular ilohiy kelib chiqishdir.

Makkariyning asari Andalusiya davridagi Qurtoba haqida bergan boy ma‘lumotlari bilan boshqalardan ajralib turadi. Asar yetti jilddan iborat. Asarning birinchi jildida IV bob Qurtoba shahriga bag‘ishlangan bo‘lib, 695 sahifani qamrab oladi. Shuningdek, boshqa jildlarda Andalusiyaning umumiy tarixi tilga olinsada, Qurtoba haqida ham vaqti-vaqti bilan ma‘lumotlar beriladi. Asarda Qurtoba bilan bog‘liq siyosiy, geografik, ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy masalalar haqida juda muhim va boy ma‘lumotlar mavjud. XVI asr oxirida yashagan Andalusiyalik tarixchi Makkariy mavzularni qayta ishlash jarayonida o‘sha davrgacha Andalusiya manbalari bergan ma‘lumotlarni ham yetkazadi. Bu jihati bilan asar keyingi Andalusiya tarixchilari tomonidan Andalusiya va Qurtoba tarixiga oid eng muhim ma‘lumotnoma sifatida qabul qilingan.

Andalusiya manbalarining muhim qismini tarjimai hol asarlari tashkil etadi. Bu asarlarda odatda qisqacha siyosiy tarix hikoya qilinadi. So‘ngra Andalusiya yashagan muhim shaxslar (hukmdor, olim, shoir) haqida alifbo tartibida batafsil ma‘lumot beriladi. Tarjimai holga oid eng muhim asarlar qatorida Ibnu‘l-Farozining “Tarixu Ulam‘l-Andalus”, Ibn Bassamning “az-Zahira fi Mahosin-i Ahli‘l-Jazira”, Dabbiyning “Bug‘yatu‘l-Multamis fi Talili” asarlari mavjud. Qurtoba bilan mustaqil shug‘ullangan Andalusiyalik tarixchilardan biri Ibn Said al Mag‘ribdir. Ibn Said “al-Mug‘rib fi Hula‘l-Mag‘rib” nomli ikki jildlik biografiya asarida Andalusiyaning G‘arbiy, O‘rta va Sharq kabi uchta asosiy mintaqaga ajratadi va uni uch qismga bo‘ladi. Birinchi qismning birinchi kitobi 200 betga yaqin bo‘lib, Qurtoba shahrida istiqomat qiluvchi turli kasb egalari, olimlar, amirlar, shoirlar va muhim shaxslarni o‘z ichiga oladi va ularning tarjimai hollarini keltiradi.

Umuman Andalusiya tarixiga oid bu asarlardan tashqari, Qurtoba bo‘yicha ham alohida tadqiqotlar olib borilgan. G‘arbda ham, Islom olamida ham Qurtoba

haqidagi ushbu tadqiqotlarning baʼzilari shaharni turli jihatlaridan koʻrib chiqsa, boshqalari Qurtobaning oʻziga xos tomoni haqida maʼlumot beradi.

Ibnuʼl-Qutiyya (vaf. 977), “Tarixu iftitoʻhiʼl-Andalus” Abu Bakr Muhammad ibn Umar ibn Abdulaziz ibn Ibrohim al-Ishbili al-Qurtubiy ishbiliyalik boʻlishi mumkin, deb taxmin qilinadi, chunki uning ustozlari orasida Ishbiliya olimlari koʻp boʻlgan va nisbasida “al-Ishbiliy” iborasi boʻlgan. Ibnuʼl-Qutiyyaning “Tarixu iftitoʻhiʼl-Andalus” asari, Balozuriyning “Futuhuʼl-buldon” asaridan keyin Andalusiyaning zabt etilishi va tarixi haqida eng dastlabki asarlardan. U eng qadimgi manba hisoblanadi. Ibn al-Qutiyya hayotligida sodir boʻlgan voqealarga oʻzi guvoh boʻlgani uchun asarida batafsil maʼlumot bergan. Shu bilan birga Andalusda ilmiy hayotning vujudga kelish shart-sharoitlarini tahlil etadi. Ishbiliyaning siyosiy tarixiga kelsak, ayniqsa Ibrohim ibn Hajjojning Ishbiliya maʼmuriyatini bosib olishi va Abdurahmon III ning 913-yilda Ishbiliyda Umaviylar hukmronligini qayta tiklagani haqida ancha keng maʼlumot beradi.

“Ahborun majmua” – Andalusiya Umaviylar davri haqida maʼlumot beruvchi eng qadimgi manbalardan biri boʻlgan bu asarning muallifi nomaʼlum. Uning asl nomi “Ahborun majmuʼatun fi fathiʼl-Andalus”, esa Andalusiyaning zabt etish ishida Abdurahmon III hukmronligining oxirigacha boʻlgan davrda sodir boʻlgan voqealar kiritilgan.

Andalusiyaning birinchi professional tarixchisi va geografi hisoblangan Ahmad ar-Roziy (955) oʻz mamlakati tarixiga oid muhim asar boʻlgan “Ahboru mulukiʼl-Andalus” asarini yozgan. U roviylar va keksa avlod vakillaridan xabarlar yigʻib, ularni mantiq doirasida tartiblash va uygʻun bir butunlikda birlashtirish orqali ilgari surgan ushbu asari bilan Andalusiya davri oʻlkashunoslik qoidalarini belgilab bergan birinchi shaxs boʻldi. Ahmad ar-Roziy, yana u oʻz tarixini Pireney yarim orolining geografiyasiga tayinlagan uzoq muqaddimasi bilan boshladi, bu undan oldingi boshqa Andalusiya mualliflarida koʻrilmagan. Keyingi asarlardagi iqtibos va iqtiboslardan maʼlum boʻlishicha, muallif geografik maʼlumotlardan soʻng Ispaniyaning rimliklar va vestgotlar davridagi tarixiga toʻxtalib, soʻngra asari tugaguniga qadar Andalusiya tarixiga toʻxtalib oʻtgan. Andalusiya amirlari haqida soʻz yuritarkan, u oʻz davrining ichki va tashqi siyosiy voqealari, hojib va vazirlar, ularning axloqiy jihatlari, shoʻro tashkiloti, ikkinchisi, mashhur olimlar va ularning amir bilan aloqalari, hamda ular haqida hikoya qiladi. amirning qoʻshni xristian va musulmon davlatlari bilan aloqalari. U nafaqat maʼlumotni yetkazadi, balki vaqti-vaqti bilan oʻz tahlili va baholarini beradi. Bu uslub bilan u Ibn Hayyonga katta taʼsir koʻrsatdi. “Ahbor majmuʼa”, “Zikru iladiʼl-Andalus” kabi asarlardan tashqari Xatib,

al-Himyariy va al-Makkariy asardan iqtibos keltirgan asosiy mualliflardir. Bizgacha faqat “Cronica del Moro Rasis” nomli ispancha tarjimasi yetib kelgan. Bu aslida Portugaliya qiroli Dionisio (Dinis) (1279-1325) iltimosiga ko‘ra, Gil Peres ismli ruhoniylar tomonidan ba‘zi musulmonlar yordami bilan qilingan portugalcha tarjimaning tarjimasidir. Ispancha tarjimada jiddiy xatolar, qo‘shimchalar va kamchiliklar mavjud.

Ahmad ar-Roziydan keyin Arib ibn Sa‘dning (vaf. 979-80) bizgacha yetib kelgan ikki muhim asari haqida gapirish o‘rinli bo‘ladi. Ulardan biri “Silatu Tarixi‘t-Tabariy” bo‘lib, “Tarixi-umom va‘l-muluk”ga qo‘shimcha sifatida yozgan. Tabariy «Tarix»ni 302/915 yilgacha davom ettirgan bo‘lsa-da, Arib o‘z ishini 903-yilda boshlagan va 903 – 907-yillardagi voqealarni Tabariydan jamlagan, ma‘lumotlarga qo‘shimchalar kiritgan va hijriy 302 – 320-yillar oralig‘idagi sanalarni shaxsan o‘zi yozgan.

Qo‘shimchaga faqat Abbosiylar haqida ma‘lumot kiritgani iddao qilinsa-da, boshqa tomondan “Muhtasar min Tarixi‘t-Tabariy” nomli boshqa bir asarida ham Tabariyning “Tarixi”ni umumlash tirgan, ham Andalusiya va Mag‘rib haqidagi xabarlarni qo‘shganga o‘xshaydi. Aribning Tabariy tarixiga oid “Siladan” boshqa asari yo‘q, shuning uchun Andalusiya haqidagi xabarlar Silada bo‘lishi kerak, deb o‘ylash mantiqiy. Asarning Abbosiylarga oid qismi Tabariy usuliga taqlid qilib yozilgan bo‘limining uchta alohida nashri mavjud. Andalusiya bilan bog‘liq bo‘laklar Dozi tomonidan Ibn Izoriyning “al-Bayon” kitobining oxirida nashr etilgan. Bu parchalar, E.Levi-Provansalning Andalusiya tarixiga oid klassik asarida, Abdurahmon III davrini yozishda, yagona manbaga sifatida tayangan.

Aribning astronomiya va iqtisodiy tarix nuqtai nazaridan muhim sanalishi mumkin bo‘lgan “Taqqimu Qurtoba” nomli asari bugungi kungacha yetib kelgan va bu tadqiqotida quyosh va oyning harakatiga qarab bir yilda sodir bo‘ladigan o‘zgarishlarni tushuntirgan va bu o‘zgarishlarning inson tanasi, iqlimi va o‘simliklariga ijobiy va salbiy ta‘siri, u boradagi ta‘sirlar va ko‘rilishi lozim bo‘lgan chora-tadbirlarni yozib qo‘yganini qo‘shimcha qilish joiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. İbnü’l-Kûtiyye. Târîhu İftitâhi’l Endelüs. – Kâhire: Dâru’l-Kitâbi’l-Mısırî, 1989. – S. 79
2. İhsan Abbas. Resâilu İbn Hazm el-Endelüsî. – Beyrut: Vefeyât, 1983. – S. 12
3. Brockelmann C. Geschichte der arabischen Litteratur. Bd. 1–2. – Leiden: C. F. Amelangs Verlag, 1909. – S. 13.
4. Wikipediya dan olingan ma‘lumotlar

